

ТЕМПОРАЛЬНІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ЩОДО ВИЗНАННЯ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ ТА ОГолоШЕННЯ ЇЇ ПОМЕРЛОЮ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Маковій В. П.

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-6847-2309

Анотація. Метою статті є визначення сутності та змісту темпоральних обмежень права щодо визнання особи безвісно відсутньою й оголошення її померлою під час воєнного стану, зокрема через опрацювання теоретичного, нормативного й емпіричного матеріалу із зазначеного питання.

Встановлено, що правові інститути визнання особи безвісно відсутньою й оголошення її померлою є проявом юридичної презумпції факту наявності фізичної особи в живих, у першому випадку, та факту наявності її смерті – у другому. Виокремлено коло осіб, які можуть реалізувати право на визнання особи безвісно відсутньою й оголошення її померлою. До останніх віднесено заінтересованих у контексті саме задоволення своїх інтересів матеріально-правової природи, що впливає з відносин з особою, щодо якої ці презумпції мають бути застосовані. Тому визнано слушним сприйняття змісту цивільних правовідносин щодо визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою через опосередковане залучення правового часу як складової частини механізму їх правового регулювання.

Визначено місце темпоральних величин у правовій конструкції визнання особи безвісно відсутньою й оголошення її померлою за звичайних обставин, а також виокремлено відповідні особливості правового часу у правовому регулюванні наведених відносин під час дії воєнного стану. Окремо приділено увагу спрощенню вказаних процедур під час застосування правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, зокрема тих, що є предметом цього дослідження. У зв'язку із чим надані законодавчі пропозиції щодо забезпечення реалізації принципу юридичної визначеності в унормуванні розглянутих правових інститутів. Також висловлені міркування щодо специфіки застосування правового часу у площині реалізації конструкції встановлення факту смерті особи в певний час у порівнянні з оголошенням особи померлою в умовах дії воєнного стану.

Ключові слова: визнання особи безвісно відсутньою, оголошення особи померлою, особа, зникла безвісти за особливих обставин, встановлення факту смерті особи, воєнний стан.

Makovii V. P. TEMPORAL LIMITATIONS ON THE RIGHT TO RECOGNIZE A PERSON AS MISSING AND DECLARING THEM DEAD DURING THE STATE OF MARTIAL

Abstract. The purpose of this article is to determine the essence and content of the temporal limitations of the right to recognize a person as missing and declare him dead during martial law, in particular through the development of theoretical, normative and empirical material on the specified issue.

It has been established that the legal institutions of recognizing a person as missing and declaring him dead are a manifestation of the legal presumption of the fact of the existence of a physical person alive in the first case and the fact of his death in the second. The circle of persons who can exercise the right to recognize a person as missing and declare him dead has been singled out. The latter include those interested in the context of the satisfaction of their interests of a material and legal nature, arising from certain relationships with the person to whom these presumptions should be applied. Therefore, the perception of the content of civil legal relations regarding the recognition of a person as missing or declaring him dead due to the indirect involvement of legal time as a component of the mechanism of their legal regulation is recognized as correct.

The place of temporal values in the legal construction of recognizing a person as missing and declaring him dead under normal circumstances is determined, as well as the corresponding features of legal time in the legal regulation of the above relations during the martial law are highlighted. Particular attention is paid to simplifying the specified procedures when applying the legal status of persons who have disappeared under special circumstances, in particular those that are the subject of this study. In connection with this, legislative proposals were provided to ensure the implementation of the principle of legal certainty in the regulation of the considered legal institutions. Considerations are also expressed regarding the specifics of the application of legal time in the area of implementing the construction of establishing the fact of a person's death at a certain time in comparison with declaring a person dead under the conditions of martial law.

Key words: declaring person missing, declaring person dead, person missing under special circumstances, establishing fact of person's death, martial law.

Постановка проблеми та її актуальність.

Визначення правового становища особи, зокрема фізичної, відіграє велике значення у винайденні компромісних варіантів вирішення питань, пов'язаних із місцем особи, з її приватними інтересами у площині прояву публічних інтересів, особливо коли це стосується геополітичних інтересів значних суспільних утворень на прикладі держав чи їх економічних і політичних союзів. У вирі таких процесів пересічний громадянин із його інтересами становить найвищу цінність людства та відповідної цивілізованої країни, що цілком узгоджується з міжнародними стандартами, викладеними у відповідних конвенціях і договорах. Викладене набуває особливого соціального, економічного, правового відтінку за обставин, що мають винятковий характер. До числа останніх належать умови, пов'язані з уведенням в Україні воєнного стану через розв'язану щодо неї агресію.

Цивільно-правові інститути визнання фізичної особи безвісно відсутньою й оголошення її померлою, як правові конструкції, що сприяють визначенню правового становища фізичної особи, урегулюванню її відносин з іншими учасниками цивільного обороту, легітимації правового режиму майна цієї особи, за таких обставин зазнають відповідних трансформацій. Правовий час, з урахуванням його місця в механізмі правового регулювання наведених взаємин, теж безпосередньо забезпечує оптимальне компромісне вирішення конфлікту сплетіння публічних і приватних інтересів за цих умов.

Тому дослідження темпоральних обмежень права щодо визнання особи безвісно відсутньою й оголошення її померлою під час воєнного стану потребує прискіпливого вивчення з наданням відповідних пропозицій організаційного та правового характеру.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Темпоральні обмеження права щодо визнання особи безвісно відсутньою й оголошення її померлою були предметом дослідження низки вчених правників. Так, наведені інститути були розглянуті у площині вивчення теоретико-правових засад реалізації права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання Ю. Миколаєн-

ком [1], під кутом реалізації права на судовий захист законних інтересів фізичних осіб під час установлення (зміни) їхнього правового статусу – О. Коваленко [2], усебічного дослідження природи цих юридичних конструкцій у приватному праві та проблем, пов'язаних із їх застосуванням, – А. Кличковим [3], значення даних інститутів у розрізі правового регулювання припинення шлюбних відносин – О. Сафончик [4], а також відповідне дослідження В. Лучковського в контексті фактичних шлюбних відносин [5].

Безпосередньо зазначені питання були досліджені в розрізі розвитку даних інститутів в екстраординарних обставинах, пов'язаних з особливим періодом, у якому перебувало та перебуває дотепер українське суспільство, Ю. Труфановою та Н. Мануляк (щодо визнання особи безвісно відсутньою в контексті подій 2014 р.) [6], Л. Музикою (стосовно місця зазначених юридичних інститутів у реалізації цивільно-правової політики України, зокрема з огляду на конфлікт на Сході України) [7].

Викладене підкреслює досить широкий спектр досліджень інститутів визнання фізичної особи безвісно відсутньою й оголошення її померлою як у площині загального правового режиму, так і в контексті їх реалізації в екстраординарних обставинах, пов'язаних із розв'язаною проти України агресією на сході країни. Водночас поза межами зазначених напрацювань залишилися питання темпоральних обмежень права щодо визнання особи безвісно відсутньою й оголошення її померлою під час воєнного стану, що й стане предметом даного дослідження.

Метою статті є визначення сутності та змісту темпоральних обмежень права щодо визнання особи безвісно відсутньою й оголошення її померлою під час воєнного стану, зокрема через опрацювання теоретичного, нормативного й емпіричного матеріалу із зазначеного питання.

Виклад основного матеріалу. Сучасні події в Україні, пов'язані з уведенням воєнного стану, віднайшли відтворення в усіх соціально-політичних, економічних, правових та інших процесах суспільного буття. Воєнний стан як особливий режим у контексті положень Закону України «Про правовий

режим воєнного стану» передбачає, поряд із наділенням відповідних органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій і органів місцевого самоврядування повноваженнями, необхідними для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та гарантування національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, також і тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, із зазначенням строку дії цих обмежень. Фактично йдеться про обмеження, які реалізуються в рамках приписів як приватного, так і публічного права. У наведеному механізмі правового регулювання відповідних суспільних відносин віднаходиться також і місце правовому часу як комплексній соціально-правовій категорії.

Водночас у цивільному праві наявне коло наукових обґрунтувань правової природи темпоральних величин, що відображено в їх розгляді як: 1) підстави для виникнення, припинення, відповідної трансформації цивільних правовідносин; 2) складової частини змісту цивільних правовідносин у площині його реалізації; 3) критерію правомірності поведінки учасників цивільних правовідносин. Наведене надає можливість досліджувати правовий час у площині динаміки здійснення суб'єктивного цивільного права та виконання суб'єктивного цивільного обов'язку від миті його виникнення до припинення, що опосередковується і фізичною сутністю цієї категорії.

Сутність обмеження суб'єктивного цивільного права в науці досить прискіпливо досліджена. У ст. 13 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України надано визначення меж здійснення цивільного права, які визначені договором або актами цивільного законодавства. Є. Мічурін у власній дефініції обмеження цивільного права визначає як елемент механізму правового регулювання, спрямований на охорону прав суспільства, інших уповноважених осіб, здатний за допомогою специфічних законодавчих заборон, обов'язків чи дозволів впливати на звуження змісту суб'єктивного цивільного права й ускладнення його здійснення [8, с. 130].

В авторській інтерпретації обмеження цивільного права в порівнянні з обтяженням полягає у звуженні меж здійснення відповідного суб'єктивного права уповноваженої особи, яке не пов'язано з виникненням будь-яких додаткових прав в інших осіб, визначене нормативним приписом, договором або рішенням суду. Якщо такими межами розглядати часові величини, які безпосередньо обмежують здійснення цивільних прав, а отже, і цивільних обов'язків, що їм кореспондують, то маємо розуміння сутності правового часу саме в наведеному контексті [9, с. 151].

Водночас цікавим і витребуваним є дослідження сутності правового часу у змісті механізму правового регулювання цивільних правовідносин, пов'язаних із визнанням фізичної особи безвісно відсутньою й оголошенням її померлою. Актуальність такого опрацювання зумовлюється наявними умовами ведення збройного конфлікту, у межах якого за екстраординарних обставин формується склад юридичних фактів, що спричиняє настання деяких юридичних наслідків. Справді, інститут визнання особи безвісно відсутньою й оголошення її померлою має на меті захист інтересів такої особи й інших осіб, які пов'язані з нею немайними та майновими відносинами, як наслідок, правами й обов'язками соціальної, сімейної, економічної тощо природи.

Неодноразово як судовою практикою, так і науковцями акцентувалася увага на природі визнання особи безвісно відсутньою й оголошення її померлою, де обидва поняття розуміються через припущення (презумпцію) у першому випадку – щодо факту наявності особи в живих, у другому – стосовно смерті особи [10, с. 136].

Застосування таких презумпцій можливе лише за рішенням суду на підставі відповідних юридичних фактів, серед яких визначальне місце належить часу. Ініціювати застосування судом однієї з наведених презумпцій може будь-яка заінтересована особа, оскільки згідно зі ст. 306 Цивільного процесуального кодексу України має бути заявником витлумачено в її змісті таку заінтересованість, тобто мету для застосування наведеної презумпції. Тому зміст цивільних правовідносин щодо визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її

померлою опосередковується залученням правового часу як складника механізму їх правового регулювання.

Дослідження юридичного складу, що виявляється підставою для визнання особи безвісно відсутньою, свідчить про включення до нього строку в один рік, протягом якого мають бути наявними суміжні юридичні факти: 1) відсутність такої особи за місцем проживання; 2) відсутність відомостей про місце її перебування за місцем її постійного проживання. З урахуванням виключних обставин, пов'язаних із дією режиму воєнного стану та відповідними життєвими обставинами, у яких виникають, реалізуються та припиняються цивільні правовідносини, постала потреба надання додаткових механізмів захисту інтересів як осіб, які потрапляють в обставини, за яких виникають гіпотетичні можливості для визнання безвісно відсутніми, так і осіб, які з ними пов'язані відповідними цивільними правовідносинами. Тому заходи щодо захисту прав та інтересів як немайнової, так і майнової природи мають уживатись оперативно, як-от опіка щодо майна, забезпечення утримання осіб, яких за законом зобов'язані утримувати особи, які зі спливом зазначеного строку можуть бути визнані безвісно відсутніми.

Тому на врахування таких екстраординарних обставин спрямований інститут безвісти зниклих за особливих обставин осіб, який був унормований у межах Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» та відповідних змін до положень Цивільного кодексу України, зокрема ст. 44.

В останньому Законі чітко унормовано поняття особи, яка зникла безвісти за особливих обставин, тобто такої, яка зникла безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру. За наявності вказаних обставин правовим часом, який впливає на визначення правового статусу особи, яка зникла безвісти за особливих обставин, є вже не строк, протягом якого існують ті чи інші обставини, які слугують передумовою до наділення цим статусом особи, а момент подання заявником заяви про факт

зникнення особи до органів, уповноважених на облік осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Відповідно до ст. 44 ЦПК України саме наділення особи правовим статусом особи, яка зникла безвісти за особливих обставин, створює такі ж правові наслідки для майна цієї особи та її утриманців, як і в разі визнання особи безвісти відсутньою за рішенням суду, до того ж без рішення відповідної судової інстанції, але за заявою заінтересованої особи.

У межах інституту оголошення особи померлою законодавство в юридичному складі, що є підставою для ухвалення відповідного рішення судом, розглядає також і строк, який може бути сприйнятим як темпоральні межі здійснення уповноваженою особою дій щодо оголошення особи померлою. Водночас такий правовий час диференційований у площині загального та спеціальних строків. Для умов дії воєнного стану ст. 46 ЦПК України розмежовано такі види спеціального строку, який застосовується за наведених обставин: 1) у два роки від дня закінчення воєнних дій, якщо йдеться про особу, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом; 2) строк від шести місяців до двох років, на розсуд суду, з урахуванням конкретних обставин справи.

Наявність екстраординарності в обставинах, які досліджуються судом у справі про оголошення особи померлою, пов'язується з умовами, що свідчать про загибель особи від нещасного випадку або у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, як наслідок, факт надання юридичної презумпції смерті пов'язується вже не з набранням чинності відповідним рішенням суду, а із днем вірогідної смерті цієї особи.

Узагальнення викладеного надає можливість запропонувати зміни до ч. ч. 2 та 3 ст. 46 ЦПК України, якими узгодити правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, згідно із указаним вище спеціальним Законом, зокрема замінити словосполучення «фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом» словосполученням «особа, зникла безвісти за особливих обставин» у відповідних відмінках.

Водночас згідно з п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 5 «Про судову практику у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» [11], юридичною практикою розмежовуються поняття: «оголошення особи померлою», «встановлення факту реєстрації смерті», «встановлення факту смерті особи в певний час». У зв'язку із цим та з огляду на предмет даного дослідження в умовах дії воєнного стану більш слушними є саме перша й остання юридична конструкції. Причому на додаток до висловленого необхідно вказати, що встановлення факту смерті особи в певний час є, порівняно з оголошенням особи померлою, більш динамічним і ефективним, оскільки не прив'язується до якогось строку, а обмежувальним правовим часом використовує термін, тобто момент, у який саме виникли обставини, що свідчать про смерть фізичної особи внаслідок впливу тієї чи тієї причини.

Висновки. Отже, викладені міркування надали можливість детермінувати правові інститути визнання особи безвісно відсутньою й оголошення її померлою як прояв юридичної презумпції факту наявності фізичної особи в живих, у першому випадку, та факт наявності її смерті – у другому. Виокремлено коло осіб, які можуть реалізувати право на визнання особи безвісно відсутньою й оголошення її померлою. До останніх віднесено заінтересованих у контексті задоволення своїх інтересів матеріально-правової природи, що впливає з певних відносин з особою, щодо якої ці презумпції мають бути застосовані. Тому

визнано слушним сприйняття змісту цивільних правовідносин щодо визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою через опосередковане залучення правового часу як складової частини механізму їх правового регулювання.

Визначено місце темпоральних величин у правовій конструкції визнання особи безвісно відсутньою й оголошення її померлою за звичайних обставин, а також виокремлено відповідні особливості правового часу у правовому регулюванні наведених відносин під час дії воєнного стану. Окремо приділено увагу спрощенню вказаних процедур під час застосування правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, зокрема тих, що є предметом цього дослідження. У зв'язку із чим надані законодавчі пропозиції щодо забезпечення реалізації принципу юридичної визначеності в унормуванні розглянутих правових інститутів. Також висловлені міркування щодо специфіки застосування правового часу у площині реалізації конструкції встановлення факту смерті особи у визначений час у порівнянні з оголошенням особи померлою в умовах дії воєнного стану.

Безумовно, викладені міркування сприяють удосконаленню механізму правового регулювання змісту цивільних правовідносин, пов'язаних із визнанням фізичної особи безвісно відсутньою й оголошення її померлою в умовах дії воєнного стану, з огляду на темпоральні межі здійснення прав і виконання обов'язків їх учасниками, створюють передумови для продуктивної нормотворчості в даній сфері.

Література:

1. Миколасенко Ю. Теоретико-правові засади реалізації прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 250 с.
2. Коваленко О. Судовий захист законних інтересів фізичних осіб при встановленні (зміні) їх правового статусу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. 22 с.
3. Кличков А. Підстави і цивільно-правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою : дис. ... докт. філософ. Київ, 2020. 199 с.
4. Сафончик О. Правове регулювання припинення шлюбу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2004. 22 с.
5. Лучковський В. Фактичні шлюбні відносин у сімейному праві : дис. ... докт. філософ. Хмельницький, 2021. 225 с.
6. Труфанова Ю., Мануляк Н. Визнання особи безвісно відсутньою в контексті подій 2014 р. в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 3 (27). С. 128–134.
7. Музика Л. Цивільно-правова політика України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2021. 40 с.
8. Мічурін Є. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 463 с.

9. Маковій В. Темпоральні величини у парадигмі модернізації цивільного законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3 (112). С. 148–153.

10. Мартинюк О. Окремі проблеми цивільного законодавства щодо визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 134–137.

11. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення : постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 5. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95#Text> (дата звернення: 04.06.2023).

References:

1. Mykolaienko, Yu.I. (2019). Teoretyko-pravovi zasady realizatsii prav liudyny na svobodu peresuvannia ta vilnyi vybir mistsia prozhyvannia v Ukraini [Theoretical and legal foundations of the realization of human rights to freedom of movement and free choice of place of residence in Ukraine]. Kyiv. 250 p. [in Ukrainian].

2. Kovalenko, O.O. (2019). Sudovyi zakhyst zakonnykh interesiv fizychnykh osib pry vstanovlenni (zmini) yikh pravovoho statusu [Judicial protection of the legal interests of individuals when establishing (changing) their legal status]. Kharkiv. 22 p. [in Ukrainian].

3. Klychkov, A.O. (2020). Pidstavy i tsyvilno-pravovi naslidky vyznannia fizychnoi osoby bezvisno vidsutnoiu ta oholoshennia yii pomerloiu [Grounds and civil legal consequences of recognizing a natural person as missing and declaring him dead]. Kyiv. 199 p. [in Ukrainian].

4. Safonchuk, O.I. (2004). Pravove rehuliuвання pryypynennia shliubu [Legal regulation of termination of marriage]. Odesa. 22 p. [in Ukrainian].

5. Luchkovskiy, V.V. (2021). Faktychni shliubni vidnosyn u simeinomu pravi [Actual marital relations in family law]. Khmelnytskyi. 225 p. [in Ukrainian].

6. Trufanova, Yu., Manuliak, N. (2021). Vyznannia osoby bezvisno vidsutnoiu v konteksti podii 2014 roku v Ukraini [Recognition of a missing person in the context of the events of 2014 in Ukraine]. *Aktualni problemy pravovznavstva*. № 3 (27). P. 128–134 [in Ukrainian].

7. Muzyka, L.A. (2021). Tsyvilno-pravova polityka Ukrainy [Civil and legal policy of Ukraine]. Kyiv. 40 p. [in Ukrainian].

8. Michurin, Ye.O. (2009) Obmezhennia mainovykh prav fizychnykh osib (tsyvilno-pravovyi aspekt) [Limitation of property rights of natural persons (civil-law aspect)]. Kyiv. 463 p. [in Ukrainian].

9. Makovii, V.P. (2021). Temporalni velychyny u paradyhmi modernizatsii tsyvilnoho zakonodavstva [Temporal values in the paradigm of modernization of civil legislation]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3 (112). P. 148–153 [in Ukrainian].

10. Martyniuk, O.V. (2021). Okremi problemy tsyvilnoho zakonodavstva shchodo vyznannia fizychnoi osoby bezvisno vidsutnoiu chy oholoshennia yii pomerloiu [Separate problems of civil legislation regarding recognition of a natural person as missing or declaring him dead]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 10. P. 134–137 [in Ukrainian].

11. Verkhovna Rada of Ukraine (1995). Pro sudovu praktyku v spravakh pro vstanovlennia faktiv, shcho maiut yurydychne znachennia : postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 31 bereznia 1995 roku № 5 [On judicial practice in cases of establishing facts of legal significance : resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of March 31, 1995 № 5]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95#Text> [in Ukrainian].